

Олена Семенова

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Горлівський інститут іноземних мов

Україна

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЧАС» ТА «ПРОСТІР» (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНКОФОННОЇ КАРТИНИ СВІТУ)

Не можна не погодитись з тим фактом, що сприйняття людиною часу різниться, для однієї – простір безкінечний, час протяжний, для іншої час маленький та короткий. Психологія вивчає час і простір як особливості людської свідомості через брак в психологічних словниках трактувань часу й простору, де існує лише поняття «сприйняття часу/простору». Вивчаючи роботи, присвячені часу, було виявлено, що він може бути представлений різними рівнями і з різних позицій: фізичний, біологічний, соціальний (суспільний), психологічний і історичний, а сприйняття простору відбувається завдяки зоровому, кінестетичному, кожному та вестибулярному аналізаторам. До загальних рис, які характеризують простір відносяться безмежність, протяжність, однорідність та ізотропність, n-мірність, а час характеризується тривалістю, одномірністю, незворотністю, однорідністю (1, с. 89). Простір стає ментальним, коли людина має за мету оцінити події, які відбуваються, ситуації або її учасників. Кінцевою метою оцінки є розуміння. Виникнення та розвиток ментального простору знаходиться в тісному взаємозв'язку з процесами розуміння людиною культурних знаків. Цей простір здебільшого виявляється вербальним (2, с. 115).

Система уявлень про світ, що складалась у людей з початком антропогенезу, постійно збагачується новими знаннями, що формують загальні поняття. Сукупність людських знань складається з концептів, так як людина в процесі діяльності і спілкування мислить і діє в світі концептів, які мають певні ознаки і властивості. Концепт є об'єктом вивчення низки наук, таких, як когнітивна лінгвістика, культурологія, лінгвокультурологія, політологія, соціологія та етнопсихологія. Мова – це резервуар культурного змісту, засіб проникнення до ієрархії, культури, цінностей, інструмент інтерпретації, категоризації й концептуалізації вторинних семіотичних систем. Опис мови як культурно-історичного феномену неможливо зробити без вивчення мовних зв'язків з одним із аспектів життя – навколишньою та внутрішньою дійсністю, – інтегрованого різновиду життєдіяльності людини.

Теоретичну базу нашої наукової розвідки склали ідеї Л. І. Белехової, І. О. Голубовської, А. Д. Белової, С. А. Жаботинської, В. І. Карасика, Ч. Філлмора, Ж. Фоконьє про сутність, структуру, функції концепту, його співвідношення з іншими ментальними і мовними одиницями. Вагомий внесок у визначення сутності культури, вербального кодування культурної інформації, культурно-семіотичний підхід до вивчення мовних явищ зробили відомі лінгвісти В. фон Гумбольдт, Е. Сепір, Ю. С. Степанов; А. Вежбицька, Н. Арутюнова, розробивши методи концептуального аналізу, сконцентрувавши увагу на мовному матеріалі, який пов'язаний з традиційною культурою народу та сакральними смислами. Розвідкою категорій часу та простору займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники К. Левін, М. А. Куніжев, Н. В. Таценко, О. Б. Бачишина, Т. М. Нікульшина, Є. В. Бондаренко та ін. Дослідження у сфері когнітивної лінгвістики призвели до встановлення взаємозалежності між часом та простором, що спровокувало глобальний інтерес до цього напрямку лінгвістичної розвідки.

Зацікавленість проблематикою взаємодії таких феноменів життєдіяльності людини, як час та простір, що виступають у мові як два взаємопов'язані компоненти, які здатні впливати один на одного, викликає більш детальне дослідження. Попри суттєвий науковий аналіз проблемних питань, пов'язаних з концептами, на сьогодні існує потреба цілеспрямованого дослідження вербалізації франкомовних концептів, що визначає актуальність нашого дослідження.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених концептам «час» та «простір», проблема актуалізації цих концептів з культурологічної точки зору у французькій мові залишається практично не дослідженою. Саме тому, метою нашої розвідки є визначення когнітивно-концептуальних особливостей вербалізації концепту «час» та «простір» засобами французької мови. Об'єктом дослідження виступала мовна об'єктивація концепту «час» та «простір» у французькій мові, що вивчається на матеріалі фразеологічних номінацій, а предметом – зміст та структура концепту «час» та «простір» у франкомовній когнітивній свідомості.

Ірреальний час, як і реальний, існує в свідомості людини. Ірреальний час, відображений у фразеології, – це час, пов'язаний з різними релігійними, казковими, міфічними уявленнями. Найчастіше, це час, породжений нестримною фантазією, творчою уявою народу [20, с. 99]. Фразеологічні номінації, що слугують для передачі ірреального часу, є найбільш метафоричними, експресивно забарвленими та емоційними, тому що вони володіють певним дуалізмом: по-перше вони пов'язані з екстралінгвістичними факторами (нереальність ситуації, що дає простір для фантазії), по-друге – з лінгвістичними причинами, що проявляються у використанні протиріч (спосіб посилення експресивно-емоційної конотації), для формування образної структури. Прикладами вираження ірреального часу можуть виступати наступні фразеологічні номінації *Quand les poules auront des dents, à la Saint-Glinglin, Dieu seul le sait, qu'est-ce que j'en sais, à Pâques ou à la Trinité, au temps de roi Dagobert*.

Такі фразеологічні номінації мають іронічну конотацію і реалізують ідею ірреального часу. Представлені ситуації (курка з зубами, Великдень і Трійця в один день) викликають подив, що суперечить знанням про дійсність. На формування абстрактного часового значення впливає лексичний компонент-займенниковий прислівник *quand*. Препозиція займенника дієслову сприяє формуванню єдиного узагальнено-переносного значення «ніколи» і відображає конотацію іронії. Зоровий образ (*quand les poules auront les dents* – коли у курей будуть зуби) лежить в основі внутрішньої форми фразеологічної номінації, також є ірреальним, що знаходить відображення в актуальному значенні фразеологічних номінацій – в тлумаченні «ніколи». Алогічна ситуація сприймається на тлі цілісного узагальнено-переносного значення, що отримало трактування «ніколи», саме

це значення є результатом глобальної семантичної трансформації словесного комплексу-прототипу [20, с.113].

Іронічною конотацією володіє фразеологізм *au temps où Berthe filait*. Значення цієї фразеологічної номінації «давно, невідомо коли». Образна структура побудована на асоціативному мисленні, яке пов'язане з власною назвою Berthe (матері Карла Великого, яку часто зображували у вигляді пряхи) [21, с. 8].

В основу французької номінації *à la Saint-Glinglin* (до святого Глінгліна) [там само, с. 43] покладено не істинно біблійний сюжет. Вважають, що іменник *saint* тут замінив по грі слів *seig* в його застарілому значенні «сигнал», а *Glinglin* побудовано на схожості в звучанні старофранцузького дієслова *glingluer* «звучати» і вигаданого імені святого. Таким чином, французька фразеологічна номінація набуває значення «невизначено довго» з відтінком іронії, зберігаючи значення ірреального часу.

Реальний час – час, що існує не тільки в мовній свідомості, але й час, що характеризує ті чи інші явища в минулому, сьогодні і майбутньому, – час, що існує не тільки в нашій уяві, але і в дійсності [20, с. 115]. Реальний час володіє двома властивостями: лінійністю і незворотністю. Крім цього, реальний час володіє такими характеристиками, як «кінець» і «межа». «Межа» часу, на відміну від межі числа і величини, знаходиться посередині [22, с. 90]. Реальний час безперервний в обидва боки (минуле і майбутнє), його «кінець» – момент сьогодні, початок майбутнього та кінець минулого.

Зупинимось більш детально на фразеологічних номінаціях, які місять ознаки реального часу: *Présent de l'Indicatif* (*de ce pas, dans un moment*), *Futur Simple* (*sur le seuil de la porte, être imminent*), *Passé Composé/Imparfait* (*jusqu' alors, au temps de roi Dagobert*), а також час, представлений в семантичних протиставленнях, які образно представлені лексикою фразеологічних номінацій, пов'язаних з параметрами вимірювання часу – «початок/завершення» (*les carottes sont cuites, un point c'est tout, compte, tout compte fait, en définitive*), «поспішливо/спокійно» (*à une vitesse stupéfiante*), «вранці/нерано» (*lever avec [comme] les poules, à l'aube naissante, de bonne heure, très avant dans la nuit, passer une nuit blanche*).

Розглянемо лексичну опозицію «соро/несоро». Фразеологічні номінації французької мови являють собою систему семантичних інваріантів, що відображають фрагменти мовної картини світу і

формують основні життєві правила в ціннісній картині світу. Образні мовні засоби передають найбільш значущі інтенції фольклорної риторики, які зберігаються як історичний норматив культури у вигляді системи смислових інваріантів (концептів), що знайшли відображення в лексичних опозиціях, що розкривають основні параметри часу [24, с. 215]. Лексична опозиція «скоро/нескоро» знаходить відображення в актуальному значенні фразеологічних номінацій *sur le point de, d'un moment à l'autre, à l'instant, d'un instant à l'autre, un de ces quatre (jours), sous peu, un de ces quatre matins, être imminent, ne pas être bien loin* (перша частина опозиції), які протиставлені фразеологічній одиниці *à la Saint-Glinglin, au dernier carat, au dernier souffle* (друга опозиція) [22, с. 92].

Слід зазначити, що фразеологічні номінації *sur le point de, d'un moment à l'autre, d'un instant à l'autre, un de ces jours, aujourd'hui ou demain* об'єднує логіко-семантична модель «уявлення про проміжок часу, виражений повторюваними словами з тимчасовим значенням – скоро, точно в призначений час». Фразеологізми *sur le point de, d'un moment à l'autre, à l'instant, d'un instant à l'autre, aujourd'hui ou demain, être imminent, ne pas être bien loin* мають значення «дуже скоро».

Етнокультура і етносвідомість мають функціональні категорії та поняття, що відбивають реальне життя і входять до концептуальної картини світу. Одним з таких концептів виявляється концепт «простір». Перцепція простору реального життя, виокремлення її об'єктів є універсальними для людини та знаходять своє відображення в мовній картині світу. На думку В. А. Маслової, простір як найважливіша форма світу і життя в ньому людини багатогранно репрезентовано в мові, свідомості, культурі, міфології мовної особистості [17, с. 80]. Н. Д. Арутюнова вказує, що «буття визначається трьома основними параметрами: онтологічним, просторовим і часовим. Перший стосується природи існуючих предметів, другий – області їх побутування, третій – з темпоральних меж буття» [23, с. 172].

Досліджуючи топонімічні одиниці можливо розкрити культурні особливості народу, що знаходять свою інтерпретацію в його концептуальній картині світу. Топоніміка є одним з компонентів мовної картини світу, в якій відображаються фази історії етносу, який є створює, його матеріальна та духовна культура. Топонімічні фразеологічні номінації передають, перш за все, фізичний (географічний) простір, ставлення до нього.

Більшість французьких топонімічних фразеологічних номінацій за своїм семантичним значенням виявляється фразеологізмами, які містять місцевий компонент, тобто йдеться про великий та малий прояв простору. У наступних топонімах відображаються окремі міста, країни, тощо: *Qui a bu aux sources d'Afrique y boira de nouveau.* – Хто пив воду з джерел Африки, повернеться туди знову. *La Suisse trait sa vache et vit paisiblement.* – посилювати роль селянина в суспільстві.

Зауважимо, що декодування людиною свого життєвого простору посідає особливе місце в мовній картині світу. Концепт «простір» нерозривно пов'язується з етнічними зв'язками людини та її уявленнями про «свій» та «чужий» простір, тобто для даного концепту характерне диференційоване сприйняття просторового місця знаходження об'єктів.

У ряді оціночних топонімічних фразеологічних номінаціях явно простежується поділ країн і міст на свої та чужі, етноцентризм франкофонів, коли своя країна, столиця оцінюється за аксіологічною шкалою вище, ніж інші чужі країни і міста: *la perfi de Albion* – туманний, підступний Альбїон (про Англію); *La France est le coeur du monde* – Франція – серце світу.

Ступінь чужорідності зростає разом з віддаленням від «свого» простору. «Своє» – це освоєне, рідне, своя країна, свій народ і «чуже» – інші країни, той світ, чужий народ.

Форма (конфігурація) також виражена в концепті «простір» у французькій мові: *Mortain plus de roches que de pain.* – У Мортені більше скал, ніж хліба; *À Radeval, tout dévale.* – У Радвалі все котиться донизу, тому що земля цієї місцевості з ухилом.

Лексема «*espace*» має досить значну за обсягом синонімічну парадигму: *distance, domaine, sphère, étendue, intervalle, aire, écart, surface, ciel, air, zone, vide, univers, temps, région, milieu, lieu, interstice, atmosphère, place, superficie, trajet, écartement, éloignement, marge, lacune, blanc, champ, course, hiatus, immensité, infini, portion, laps, interligne, espacement, durée, cosmos, continuum* [26], основні дефініції якої місце, повітряний простір, особистий простір, тривимірність (простору), фізичний континуум, абстрактне середовище.

Сема місця (місцезнаходження) в даному концепті репрезентована цілою низкою топонімічних фразеологічних одиниць: *forêt de Bondy* – небезпечне, місце з поганою репутацією; *être de la Champagne rouilleuse* – бути бідняком (частина провінції Шампань, яка

характеризується сухим кліматом); Champ-de-Mars – Марсове поле (великий громадський парк в Парижі); Pays de Cognae – надумана казкова країна, де все є в достатку, де не має потреби працювати; Raisins de Corinthe – виноград Коринфа, з якого виготовляють родзинки; l'ogre de Corse – Наполеон Бонапарт; le retour de l'île d'Elbe – повернення Наполеона I до острова Ельби); la bergère de Domrémy – Жанна д'Арк, домремійська пастушка; l'abeille de la France – Шарль Роллен, історик, педагог, трудова бджола Франції.

Особливу роль у французькому концепті «простір» займають фразеологічні номінації зі значенням місця, де чітко простежується етнічна самосвідомість французького народу, так наприклад, синів Франції називають «les fils de la France»; французьку національну збірну команду з регбі «le quinze de France», країну, де можна насолоджуватися життям «vivre comme Dieu en France».

Французький концепт «простір» репрезентовано фразеологічними номінаціями зі значенням плерного терену: Jérusalem céleste – небесний город; образ царства небесного (Бібл.); entrer dans la Jérusalem céleste – знайти спокій, померти; habitants de l'Olympe – небожителі, олімпійські боги.

Сема, що відповідає за напрямок руху в просторі представлена найчастіше комбінаціями, до складу яких входить дієслово «aller» в своєму прямому значенні: aller au Bois – піти до Булонського лісу; aller à Capossa – поступитися, бути приниженим; aller à Damas – знайти свій шлях, відмовитися від старих ідей, думок, прийняти нові та відстоювати їх; Qui langue a, à Rome va – можна відправлятися в будь-яке місто, коли вмієш балакати; aller en Flandre sans couteau – розпочати будь-яку справу, не маючи необхідного. Дуже часто напрямок виражається за допомогою лексем «chemin», «route», «voie»: trouver son chemin (sa route) de Damas – знайти свій шлях; tous les chemins mènent à Rome – не існує єдиного способу досягнення мети.

Прикладом вербалізації особистого простору (дім того чи іншого індивіда) може слугувати висловлювання «le patriarche de Fernay» (замок, де жив Вольтер) – фернейський пустельник.

Концепт «простір» вербалізується топонімічними фразеологічними номінаціями, які актуалізують ступінь віддаленості (далеко, тут, там): au diable Vauvert; À Pétaouchnok; d'ici à Pontoise – уявне недоступне місце; vérité en deçà des Pyrénées, erreur au-delà – Те, що є істиною для однієї людини, є хибним для іншої.

Простір може бути представлений такими вимірами, як розмір (великий/маленький): *Genève est la plus grande des petites villes* – Женева – місто Кальвіна, найбільше з маленьких міст; *Matignon, petite ville et grand renom* – Матіньон – невелике туристичне місто.

В основі образної структури фразеологічної номінації лежить порівняння, що є універсальною моделлю пізнання світу. Відлік часу в людському розумінні асоціюється з настанням конкретних явищ, з протяжністю будь-яких дій, з певними прикметами того чи іншого відрізка часу. Характеризуючи час франкомовні фразеологічні номінації закріпили життєвий досвід в організації дозвілля, відпочинку, знань про швидкість руху людини в певних ситуаціях.

Значення фразеологічних номінацій відображають типи вимірювання часу в межах трьох головних параметрів: об'єктивне астрономічне вимірювання часу, суб'єктивне вимірювання часу, і зв'язок подієвих уявлень про час з об'єктивним, річно-добовим часом.

Найістотнішим моментом у вимірі часу є те, що він фіксується всіма доступними способами. Тому найважливішим критерієм для вимірювання часу є сам суб'єкт, який розглядає час в контексті своїх дій і переживань, і в зв'язку з діями і подіями, які з ним відбуваються.

Аналіз франкомовної топонімічної фразеології показав, що концепт «простір» має наступну структуру: ядро – «місце» та інші периферійні компоненти. У розглянутому концепті більшість франкомовних топонімічних фразеологічних номінацій відображають сутнісні характеристики своїх денотатів на рівні позначення географічного простору. Способи вербалізації відображають етнічну самосвідомість франкофонів, що проявляється в належному, особливому ставленні до своєї країни, що проявляється у високому ступені їх етноцентризму. Універсальний концепт «простір» взаємодіє і переплітається з універсальним концептом «свої – чужі».

Отже, в результаті аналізу, ми дійшли висновку про те, що універсальні концепти «час» та «простір» є значущими для франкофонів, як представників індоєвропейської лінгвокультурної спільноти. Фразеологічні номінації, що вербалізують концептосферу «час» та «простір» та їх інваріанти є перспективним напрямком подальшого наукового пошуку на предмет взаємозв'язку когнітивної семантики та комунікативної прагматики.

Список використаної літератури

1. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия: учебник. М.: Проспект, 2015. 588 с.
2. Ключко В. Е. Самоорганизация в психологических системах (введение в транспективный анализ). Томск: Томский гос. ун-т, 2005. 174 с.
3. Белехова Л. И. Методика экспликации архитипов, воплощенных в американских поэтических текстах. Когниция, Коммуникация, Дискурс. 2014. № 9. С. 8-32.
4. Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016. Вип. 10(1). С. 151-159.
5. Бєлова А. Д. Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми. Мовні і концептуальні картини світу. К., 2001. Вип. 5. С. 15-22.
6. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования. Лінгвістичні студії. Черкаси, 1997. Вип. 2. С. 31-52.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
8. Fauconnier G. Mental Spaces. Cambridge University Press, 1994. 190 p.
9. Fillmore Ch. J. Frame semantics. Linguistics in the Morning calm. Seoul: Hanshin Publishing Co, 1982. P. 111-119.
10. Гумбольд В. Языки и философские культуры. М.: Прогресс, 1985. 452 с.
11. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 1993. 656 с.
12. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. М.: Языки славянской культуры, 2007. 248 с.
13. Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты. М.: Языки славянских культур, 2011. 568 с.
14. Левин К. Теория поля в социальных науках. М.: Академический Проект, 2016. 316 с.
15. Кунижев М. А. Категория «пространство»: ее статус и средства вербализации (на материале современного английского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Пятигорск, 2005. 218 с.
16. Таценко Н. В. Засоби реалізації мегаконцептів ПРОСТІР, ЧАС, ІНФОРМАЦІЯ в сучасній англійській мові (на матеріалі інновацій віртуальної реальності): автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.04. Харків, 2009. 22 с.
17. Бачишина О. Б. Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Львів, 2016. 408 с.
18. Нікульшина Т. М. Онтологічний час і простір (на матеріалі англійських та українських народних казок). Записки з романо-германської філології. Вип. 2(33), 2014. С. 84-93.

19. Бондаренко Є. В. Еволюція поняття часу в англійській мові та у дискурсі: автореф. дис. ... д. філол. наук. 10.02.04. Харків, 2012. 35 с.

20. Филоненко Т. М. Фразеологизмы, образно выражающие значение пространства и времени в современном русском языке. СПб: Нестор, 2002. 166 с.

21. Хайитов Б. Т. Французско-русский лингвострановедческий словарь по фразеологии. М.: Московский лицей, 1997. 47 с.

22. Щербина В. Е. Концепт «время» во фразеологии немецкого и русского языков. Оренбург: ГОУ ОГУ, 2008. 138 с.

23. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: язык и время. М.: Индрик, 1997. 352 с.

24. Гак В. Г. Язык как форма самовыражения народа. Язык как средство трансляции культуры. Москва, 2000. С. 54-69.

25. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск: ТетраСистемс, 2004. 266 с.

Summary

The exploration of French toponymic phraseological nominations has shown that the majority reflects the ethnic identity of the Francophones, which is manifested in their high degree of ethnocentrism. The universal concepts of "time" and "space" are significant for the Francophones as the representatives of the Indo-European linguistic and cultural community. Phraseological nominations, based on associative thinking, are metaphorical, emotional, expressively colored, they convey life experience in the organization of leisure, recreation, knowledge about the speed of a person's movement in certain situations. They reflect the intentions of folk rhetoric, the historical norm of culture in the form of a system of semantic invariants (concepts), fragments of the linguistic picture of the world and form the basic rules of life in the value-based world view.

Key words: time, space, concept, phraseological nomination, cognitive consciousness.

Резюме

Анализ топонимических фразеологических номинаций показал, что большинство отражает этническое самосознание франкофонов, которое характеризуется высокой степенью этноцентризма. Универсальные концепты «время» и «пространство» являются значимыми для франкофонов, представителей индоевропейского лингвокультурного сообщества. Фразеологические номинации, строятся на ассоциативном мышлении, метафорические, эмоциональные, экспрессивно окрашенные, передают жизненный опыт организации досуга, отдыха, знаний о скорости движения человека в определенных ситуациях. Они отражают интенции фольклорной риторики, историческую культурную норму в виде системы смысловых инвариантов (концептов), фрагменты языковой картины мира и формируют основные жизненные правила ценностной картины мира.

Ключевые слова: время, пространство, концепт, фразеологическая номинация, когнитивное сознание.